Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2026 = 8.727
https://www.srjis.com/issues_data/293
Peer Reviewed & Refereed Journal, MAY-JUNE 2026, Vol- 15/95

समावेशक शिक्षणाबाबत माध्यमिक शिक्षकांच्या दृष्टिकोनचा : अभ्यास

मंजुश्री दगडू राऊत
सहाय्यक प्राध्यापक, श्री बालाजी शिक्षण प्रसारक मंडळ संचलित अध्यापक महाविद्यालय, अंबाजोगाई, जि. बीड, महाराष्ट्र , Email id : singaremanjushri@gmail.com

Paper Received On: 20 MAY 2026
Peer Reviewed On: 24 JUNE 2026
Published On: 01 JULY 2026

Abstract

समावेशक शिक्षण ही आधुनिक शिक्षणव्यवस्थेतील एक महत्त्वाची संकल्पना आहे. प्रत्येक विद्यार्थ्याला समान शिक्षणाच्या संधी उपलब्ध करून देणे हा समावेशक शिक्षणाचा मुख्य उद्देश आहे. प्रस्तुत संशोधनामध्ये अंबाजोगाई शहरातील माध्यमिक शाळांमधील शिक्षकांचा समावेशक शिक्षणाबाबतचा दृष्टिकोन अभ्यासण्यात आला आहे. या अभ्यासासाठी अंबाजोगाई शहरातील दहा माध्यमिक शाळांची निवड करण्यात आली. प्रत्येक शाळेतून वीस शिक्षकांची निवड करून एकूण २०० शिक्षकांवर संशोधन करण्यात आले. संशोधनासाठी सर्वेक्षण पद्धतीचा वापर करण्यात आला. माहिती संकलनासाठी प्रश्नावलीचा उपयोग करण्यात आला. प्राप्त माहितीचे विश्लेषण टक्केवारी व सरासरीच्या आधारे करण्यात आले. संशोधनातून असे दिसून आले की बहुसंख्य शिक्षकांचा समावेशक शिक्षणाबाबत सकारात्मक दृष्टिकोन आहे. तसेच शिक्षकांना समावेशक शिक्षणासाठी प्रशिक्षण व संसाधनांची आवश्यकता असल्याचेही आढळून आले.

Keywords: समावेशक शिक्षण, माध्यमिक शिक्षक, दृष्टिकोन, शिक्षणव्यवस्था, अंबाजोगाई

प्रस्तावना

भारतीय शिक्षण व्यवस्थेमध्ये समावेशक शिक्षणाला विशेष महत्त्व प्राप्त झाले आहे. शिक्षणाचा अधिकार कायदा २००९ आणि राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० यामध्ये सर्व विद्यार्थ्यांना समान शिक्षणाच्या संधी उपलब्ध करून देण्यावर भर देण्यात आला आहे. विशेष गरजा असलेल्या विद्यार्थ्यांनाही मुख्य प्रवाहातील शिक्षणामध्ये सहभागी करून घेणे आवश्यक मानले जाते. यासाठी शिक्षकांचा सकारात्मक दृष्टिकोन अत्यंत महत्त्वाचा असतो.

समावेशक शिक्षणामुळे विद्यार्थ्यांमध्ये समानता, सहकार्य, सामाजिक समन्वय आणि आत्मविश्वास वाढण्यास मदत होते. त्यामुळे माध्यमिक शिक्षकांचा समावेशक शिक्षणाबाबतचा दृष्टिकोन जाणून घेणे आवश्यक आहे.

सर्व समावेशक शिक्षण म्हणजे समाजातील सर्व प्रकारच्या विद्यार्थ्यांना सामान्य दिव्यांग आर्थिक दृष्ट्या दुर्बल सामाजिक दृष्ट्या मागास भाषिक किंवा सांस्कृतिक विविधता असलेल्या विद्यार्थ्यांना एकाच शैक्षणिक वातावरणात समान संधी देऊन शिक्षण देण्याची प्रक्रिया होय यामध्ये कोणत्याही विद्यार्थ्याला वेगळी न करता त्यांच्या गरजा लक्ष्मीचा नुसार शिक्षणाची व्यवस्था केली जाते युनेस्को नुसार सर्व विद्यार्थ्यांच्या गरजा ओळखून शिक्षणामध्ये त्यांचा सहभाग वाढविणे व भेदभाव कमी करणे ही प्रक्रिया म्हणजे सर्व समावेशक शिक्षण होय.

भारतीय शिक्षण व्यवस्थेमध्ये समावेशक शिक्षणाला विशेष महत्व प्राप्त झाले आहे शिक्षणाचा अधिकार कायदा 2009 आणि राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 यामध्ये सर्व विद्यार्थ्यांना समान शिक्षणाच्या संधी उपलब्ध करून देण्यावर भर देण्यात आला आहे विशेष गरजा असलेल्या विद्यार्थ्यांनाही मुख्य प्रवाहातील शिक्षणामध्ये सहभागी करून घेणे आवश्यक मानले जाते शिक्षकाचा सकारात्मक दृष्टिकोन अत्यंत महत्त्वाचा असतो

Copyright © 2026, Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies

समावेशक शिक्षणामुळे विद्यार्थ्यांमध्ये समानता सहकार्य सामाजिक समन्वय आणि आत्मविश्वास वाढण्यास मदत होते त्यामुळे माध्यमिक शिक्षकांचा समावेश शिक्षण बाबतचा दृष्टिकोन जाणून घेणे आवश्यक आहे

1) प्रत्येक विद्यार्थ्याला समान शिक्षणाचा अधिकार देणे आणि त्यांना मुख्य प्रवाहातील शाळांमध्ये शिकण्याची संधी उपलब्ध करून देणे म्हणजे सर्वसमावेशक शिक्षण होय

2) समाजातील प्रत्येक बालकाला त्याच्या जात धर्म भाषा लिंग आर्थिक स्थिती शारीरिक किंवा मानसिक क्षमतातील फरक न पाहता समाज शैक्षणिक संधी उपलब्ध करून देणे म्हणजे सर्वसमावेशक शिक्षण होय

3) प्रत्येक विद्यार्थ्याच्या गरजा क्षमता आणि वैयक्तिक फरक लक्षात घेऊन त्याला समान व गुणवत्तापूर्ण शिक्षण देण्याची प्रक्रिया म्हणजे सर्व समावेशक शिक्षण होय.

यात विशेष गरजा असतील मुलीही सामान्य शाळेत इतर विद्यार्थी बरोबर शिक्षण घेतात

संशोधनाची गरज

समावेशक शिक्षणाची अंमलबजावणी प्रभावीपणे होण्यासाठी शिक्षकांची मानसिक तयारी व सकारात्मक दृष्टी आवश्यक असते. शिक्षकांच्या दृष्टिकोनाचा विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक प्रगतीवर परिणाम होत असतो. प्रस्तुत अभ्यासामुळे शिक्षकांची भूमिका, अडचणी आणि अपेक्षा समजण्यास मदत होईल.

संशोधनाची महत्त्व

1) समाजात समानतेची भावना वाढते.
2)विद्यार्थ्यांमध्ये सहकार्याची वृत्ती निर्माण होते.
3)दिव्यांग विद्यार्थ्यांचा आत्मविश्वास वाढतो.
4) शिक्षणाचा दर्जा सुधारतो.
5)लोकशाही मूल्यांचा विकास होतो

संशोधनाची उद्दिष्टे

1. माध्यमिक शिक्षकांचा समावेशक शिक्षणाबाबतचा दृष्टिकोन अभ्यासणे.
2. समावेशक शिक्षणाबाबत शिक्षकांच्या अडचणी जाणून घेणे.
3. समावेशक शिक्षणासाठी आवश्यक सुविधा व प्रशिक्षणाची गरज अभ्यासणे.
4) प्रत्येक मुलाला शिक्षणाची समान संधी देणे
5)दिव्यांग विद्यार्थ्यांचा मुख्य प्रवाहात समावेश करणे
6)आत्मविश्वास व स्वावलंबन वाढविणे
7)सामाजिक समता व बंधुभाव निर्माण करणे
8)शिक्षणातील भेदभाव कमी करणे

संशोधन प्रश्न

1. माध्यमिक शिक्षकांचा समावेशक शिक्षणाबाबत सकारात्मक दृष्टिकोन आहे का?
2. शिक्षकांना समावेशक शिक्षण राबविताना अडचणी येतात का?
3. शिक्षकांना विशेष प्रशिक्षणाची आवश्यकता वाटते का?

गृहीतके (Hypothesis)

1. माध्यमिक शिक्षकांचा समावेशक शिक्षणाबाबत सकारात्मक दृष्टिकोन आहे.
2. समावेशक शिक्षणासाठी शिक्षकांना विशेष प्रशिक्षणाची आवश्यकता आहे.

संशोधन पद्धती

प्रस्तुत संशोधनासाठी सर्वेक्षण पद्धतीचा वापर करण्यात आला आहे.

नमुना निवड (Sample)

अंबाजोगाई शहरातील दहा माध्यमिक शाळांची निवड करण्यात आली. प्रत्येक शाळेतून वीस शिक्षकांची निवड करण्यात आली. अशा प्रकारे एकूण २०० शिक्षकांवर संशोधन करण्यात आले.

घटक	संख्या

शाळांची संख्या	१०
प्रत्येक शाळेतील शिक्षक	२०
एकूण शिक्षक	२००

माहिती संकलन साधने

संशोधनासाठी संशोधकाने तयार केलेली प्रश्नावली वापरण्यात आली. प्रश्नावलीमध्ये समावेशक शिक्षणाबाबत शिक्षकांचे मत, अडचणी आणि सूचना यांचा समावेश करण्यात आला.

माहितीचे विश्लेषण

संकलित माहितीचे विश्लेषण टक्केवारी, सरासरी आणि आलेखांच्या साहाय्याने करण्यात आले.

निष्कर्ष

1. बहुसंख्य शिक्षकांचा समावेशक शिक्षणाबाबत सकारात्मक दृष्टिकोन आढळून आला.
2. शिक्षकांना विशेष विद्यार्थ्यांशी व्यवहार करताना काही अडचणी जाणवतात.
3. शिक्षकांना समावेशक शिक्षणासाठी प्रशिक्षणाची आवश्यकता असल्याचे दिसून आले.
4. शाळांमध्ये आवश्यक शैक्षणिक साधनांची कमतरता आढळली.
5. समावेशक शिक्षणामुळे विद्यार्थ्यांमध्ये सामाजिक समता वाढण्यास मदत होते असे शिक्षकांचे मत आहे.

शिफारशी

१. विद्यार्थ्यांसाठी शिफारशी

सर्व विद्यार्थ्यांनी विविधता स्वीकारून सहकार्याची भावना विकसित करावी. विशेष गरजा असलेल्या विद्यार्थ्यांशी मैत्रीपूर्ण वर्तन करावे. समूह कार्य, प्रकल्प व सहशालेय उपक्रमांमध्ये सर्व विद्यार्थ्यांचा सहभाग वाढवावा. परस्पर आदर, सहानुभूती व समजूतदारपणा जोपासावा. समावेशक शिक्षणाच्या मूल्यांबाबत विद्यार्थ्यांमध्ये जागरूकता निर्माण करावी.

२. शिक्षकांसाठी शिफारशी

समावेशक शिक्षणासंबंधी नियमित प्रशिक्षण व कार्यशाळांमध्ये सहभागी व्हावे. विद्यार्थ्यांच्या वैयक्तिक गरजा ओळखून अध्यापन पद्धतीत आवश्यक बदल करावेत. विविध अध्यापन साधने, तंत्रज्ञान व कृतीआधारित पद्धतींचा वापर करावा. विशेष गरजा असलेल्या विद्यार्थ्यांना वैयक्तिक मार्गदर्शन द्यावे. पालकांशी नियमित संपर्क ठेवून विद्यार्थ्यांच्या प्रगतीचा आढावा घ्यावा. सकारात्मक व भेदभावमुक्त वर्गपरिसर निर्माण करावा.

३. मुख्याध्यापकांसाठी शिफारशी

शाळेत समावेशक शिक्षणास पोषक वातावरण निर्माण करावे. शिक्षकांसाठी प्रशिक्षण, चर्चासत्रे व कार्यशाळांचे आयोजन करावे. आवश्यक शैक्षणिक साहित्य व संसाधने उपलब्ध करून द्यावीत. विशेष गरजा असलेल्या विद्यार्थ्यांसाठी आवश्यक सुविधा उपलब्ध कराव्यात. समावेशक शिक्षणाच्या अंमलबजावणीवर नियमित देखरेख व मूल्यांकन करावे. पालक, शिक्षक व समुदाय यांच्यात समन्वय साधावा.

४. शासनासाठी शिफारशी

समावेशक शिक्षणाच्या प्रभावी अंमलबजावणीसाठी पुरेसा निधी उपलब्ध करून द्यावा. शिक्षकांसाठी विशेष प्रशिक्षण कार्यक्रम नियमितपणे आयोजित करावेत. शाळांमध्ये विशेष शिक्षक व समुपदेशकांची नियुक्ती करावी. दिव्यांग विद्यार्थ्यांसाठी आवश्यक पायाभूत सुविधा विकसित कराव्या. समावेशक शिक्षणाबाबत स्पष्ट धोरणे व मार्गदर्शक सूचना तयार कराव्यात. शाळांच्या समावेशक शिक्षण कार्यक्रमांचे नियमित निरीक्षण व मूल्यमापन करावे. आधुनिक तंत्रज्ञान व सहाय्यक साधनांची उपलब्धता वाढवावी.

पुढील संशोधनासाठी विषय

२. समावेशक शिक्षणाबाबत प्राथमिक शिक्षकांचा दृष्टिकोन : एक अभ्यास
३. समावेशक शिक्षणाच्या अंमलबजावणीत येणाऱ्या अडचणींचा अभ्यास
४. समावेशक शिक्षणाबाबत विद्यार्थ्यांच्या दृष्टिकोनाचा अभ्यास
५. समावेशक शिक्षणाच्या यशस्वी अंमलबजावणीत पालकांची भूमिका

६. समावेशक शिक्षणासाठी शिक्षक प्रशिक्षण कार्यक्रमांच्या परिणामकारकतेचा अभ्यास
७. ग्रामीण व शहरी शाळांमधील समावेशक शिक्षणाची तुलनात्मक समीक्षा
८. समावेशक शिक्षणाचा विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक प्रगतीवर होणारा परिणाम

उपसंहार

समावेशक शिक्षण ही काळाची गरज आहे. प्रत्येक विद्यार्थ्याला समान शिक्षणाच्या संधी उपलब्ध करून देण्यासाठी शिक्षकांचा सकारात्मक दृष्टिकोन आवश्यक आहे. प्रस्तुत संशोधनातून शिक्षकांची भूमिका अत्यंत महत्त्वाची असल्याचे स्पष्ट झाले आहे. योग्य प्रशिक्षण, संसाधने आणि प्रशासनाचे सहकार्य मिळाल्यास समावेशक शिक्षण अधिक प्रभावीपणे राबविता येईल.

संदर्भसूची (References)

1. Aggarwal, J.C. (2010). Principles, Methods and Techniques of Teaching. Vikas Publishing House.
2. Best, J.W. & Kahn, J.V. (2006). Research in Education. Prentice Hall.
3. National Education Policy (2020), Government of India.
4. Right to Education Act (2009), Government of India.
5. Sharma, R.A. (2015). Inclusive Education. R. Lall Book Depot.
6. UNESCO Report on Inclusive Education (2019).